

A húsvéti ünnepkör szokásai

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Határtalan Skanzen* című tematikus évében a Skanzen Húsvét napjain a nemzetiségek népi kultúrájának, tárgykultúrájának, díszítő, gasztronómiai, zenei és tánc hagyományának bemutatására készült. A Nemzetiségek húsvétja rendezvény, mely nem először volt hivatott hozzájárulni a kultúrák közötti párbeszédhez – idén a koronavírus-járvány miatt azonban elmaradt. **Pákay Viktória** muzeológussal, etnográfussal, a Skanzen munkatársával készült összeállításunk a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó magyarországi népszokásokról, nemzetiségeink ünnepi sajátosságairól készült.

A hamvazószerdával kezdődő negyven nap, a nagyböjti időszak előzi meg a kereszténység legnagyobb ünnepét, a húsvétot. Torkos csütörtökön a régiek elfogyasztották még a farsangi ételek maradékát, s akkortól kerültek a húsos, zsíros ételeket, nem tartottak lakodalmat és vidám rendezvényeket.

– Milyen sajátos nagyböjti ételeik voltak az egyes nemzetiségeknek, és milyen játékokat játszottak, mivel töltötték az idejüket a fiatalok, milyen szokások kapcsolódnak a nagyböjti időszakhoz a sváboknál, szerbeknél?

– A negyvennapos nagyböjti időszakra szigorú szabályok vonatkoztak. Nemcsak az étkezést írta elő az egyház, valóban nem volt szabad táncos multságokat, lakodalmakat rendezni. A böjt a testi, lelki felkészülés és megtisztulás ideje volt mindenki számára.

Hamvazószerdán kisúrolták a fazekakat, edényeket, és onnantól kezdve már csak olajjal főztek az asszonyok. Régen minden állati eredetű ételtől, így a tojás és a tejtermékek fogyasztásától is tartózkodtak. Az évszázadok során azonban – főleg a reformáció hatására – sokat enyhült a böjti szigor.

Fontos azt is elmondani, hogy a negyven nap alatt nem egyformán tartották a böjtöt. Ez az jelentette, hogy nagyhétre, ezen belül is nagypéntekre vonatkoztak a legszigorúbb előírások, voltak azonban sokan, akik a böjt első hetét is ugyanennyire szigorúan vették. Ezen kívül az úgynevezett böjtös napokra, tehát a hétfőre, szerdára, péntekre vonatkoztak szigorú korlátozások.

A görög katolikus egyházban, ahol szigorúbban tartották és tartják ma is böjtöt, a húsvét előtti csaknem két hónap tartozik a nagyböjtbe. Ez a hét-hetes időszak náluk a vajhagyó vasárnap utáni hétfővel kezdődik. A görög katolikusok ilyenkor a tej és tojás fogyasztásától is tartózkodtak, ezért ebben az időszakban habarni sem szoktak, csak rántást készítenek olajjal. Gyakran a tésztát is tojás nélkül készítették. Jellemző böjti eledel volt az olajos, piros (paprikás) vagy héjában főtt krumpli, a babos káposzta, az olajos kenyér teával. A *krumplizámiskát*, *kukoricázámiskát* aszalt szilva megfőzött levével ették. Galuskát főztek savanyú káposztával, amit felhasználás előtt leforráztak, hogy ne legyen túl savanyú. Szószos étel volt a *macsanka*, amit böjti napokon reggelire ettek: lisztből rántást készítettek, ezt káposztalével felöntötték, és ebbe karikára vágott főtt krumplit raktak. Régiész tésztaféle a *lapszka*, amit

tojás nélkül, sóval és szódadibirakbónával készítettek, majd sütés után összetörték, meleg vízzel felöntötték, és édes vagy savanyú káposztával ették.

A baranyai svábok az első nagyböjti vasárnapot *Hutzelsonntagnak*, azaz aszalt gyümölcs vasárnapjának nevezték, mert ezen a napon megfőzött és sütőben megsütött szárított gyümölcsöt (*Hutzel*) ettek. Szokás volt, hogy fiúk és legények házról házra jártak és dalokat énekeltek (*Hutzellied*). A jókívánságokért (*Hutzelsingen*) pénzt, aszalt gyümölcsöt, fánkot vagy almát kaptak. Sok helyen ezen a napon fából, rőzséből, kukoricaszárból máglyát (*Hutzelfeuer*) raktak, tüzes kereket (*Hairäder, Hellräder*) gurítottak, égő fáklyákkal szaladtak végig a vetésen, miközben köroroket és kígyókat írtak le a levegőben, hogy elűzzék a telet és a hideget. A tűzzel a termés gazdagságát is szerették volna elősegíteni.

Ahogy már említettem, a böjtben nemcsak az étkezési szokásokra vonatkoztak különböző korlátok, de az élet egyéb területeire is. Ennek ellenére mégis kialakultak bizonyos szokások, játékok, amelyek megengedettek voltak ebben az időszakban is. Ilyen volt a lányok karikázója, amire nem vonatkozott a tánctilalom. A lányok a templom után nótaszóval jártak végig a falut, időnként magasra tartott karral kaput tartottak, így vonultak a tánchelyre, ahol akár estig is karikáztak. Kedveltek voltak az ún. kapuzós, vonulós játékok is. A *Bújj, bújj zöld ág!* eredetileg szintén egy jellegzetes böjti leányjáték volt. De szívesen *mancoztak*, *sajbóztak*, *kásának* nevezett fogócskát játszottak vagy *csülköztek* is ebben az időszakban.

Érdekes szerb szokás volt a *kokoska*, amelyet virágvasárnapig gyakoroltak a fiatalok. A lányok pattogatott kukoricát vittek a legelőre vasárnaponként, ahol a fiúk tüskés akácágat vágtak. Ennek tüskéire felszúrták a pattogatott kukoricaszemeket, majd párosával ülve, összekapaszkodva énekeltek, és leesztették az ágról.

– Virágvasárnap, a nagyhét bevezető egyházi szertartása a barkaszentelés, majd következnek a nagycsütörtök, nagypénteki és nagyszombati szertartások. A templomi

események mellett, részben azokhoz kapcsolódva, de azoktól függetlenül laikus ájtatosságok, népszokások is kialakultak. Nemzetiségeink milyen szokásokkal kötődnek ezekhez a napokhoz?

– Virágvasárnap Jézus diadalmas jeruzsálemi bevonulását ünnepeljük. Ennek emlékére egész Európában szentelnek faágakat. A mediterrán országokban pálmát, másutt pedig barkát. A barkagyűjtésnek is kialakult hagyománya volt. Általában iskolás gyerekek szedték össze a tanító vagy kántor felügyeletével.

A barkát a pap a nagymise előtt szentelte meg, s ebből vittek haza a hívek egy-egy csokorra valót. A szentelt barkához nagyon sok hiedelem, szokás kapcsolódott, amely az egész Kárpát-medencében elterjedt volt. Gyógyító, betegséghárító, gonoszűző erőt tulajdonítottak neki. Ezért minden nemzetiség-nél általános szokás volt, hogy lenyeltek belőle egy szemet, hogy ne fájjon a torkuk, a hasuk vagy ne legyenek betegek egész évben. Azért, hogy elkerüljék a betegséget, a rontást az eresz alá tűzték, bevitték a szobába, szentkép mögé tűzték, vázába tették vagy megfüstölték az istállókat, ólakat. Hatásosnak tartották vihar, villámlás, mennydörgés, tűzvész elhárítására is. Ilyenkor szentelt gyertya lángjánál égettek szentelt barkát, hogy a füstje elkergesse a fekete felhőket. A földműveléssel kapcsolatosan is hatékonyan tartották, a svábok például a szentelt barkát (*Palmkatzertl*) a kert földjébe, a szőlőskertek, szántóföldek sarkába szúrták, hogy elűzze onnan a férgeket, valamint jó termést biztosítson. A barka húsvétig maradt a földben, ahonnan gyerekek vitték be a házba. Aki aznap elsőként hozta be a barkát a lakásba, jutalmat kapott. Szokás volt az is, hogy barkát tűztek az elhunyt családtagok sírcsokrába.

A szlovákoknál virágvasárnap hagyományosan a kislányok fehér ruhába öltözve, szalagokkal feldíszített, szentelt barkaágakkal járták a falut, és tavaszköszöntő énekeket mondtak. Ezért tojást vagy aprópénzt kaptak, amit fonott kosárban gyűjtöttek.

A szerbeknél a húsvéti ünnepekör már a virágvasárnapot megelőző *Lázár szombatjával* megkezdődött, amelyhez a *lazarice-járás* szokása kapcsolódott. Ezen a napon az ünneplőbe öltözött lázárka-lányok virágkoszorúval a fejükön vagy zöld ágakkal feldíszítve jártak házról házra, ahol tánc kíséretében énekeltek. A köszöntésért ők is ajándékot kaptak.

Lázár szombatján már kora hajnalban össze kellett söpörni a szemetet, amit el is égettek, így tisztítva meg a házat a kígyóktól, csúszómászóktól. Tisztító célja volt a mosdásnak is, reggel somvirágot tettek a mosdóvízbe, hogy egészségesek legyenek.

Virágvasárnapkal elkezdődik a húsvéti ünnepekör, elérkezünk a nagyböjt utolsó hetéhez, amely már teljes egészében a húsvétra való testi, lelki, szellemi felkészülés jegyében telt. A hét elején mindenki igyekezett elvégezni a tavaszi nagytakarítást, a házak tapasztását, meszelését, a gazdák rendbe tették a portájukat, a gazdaságot, hogy a hét második felében már részt tudjanak venni az egyházi szertartásokon.

Ilyenkor a falu lakossága bizonyos közfeladatokat is elvégzett, például kitisztították a kutakat, újra ásták az árkokat, rendbe tették a határbeli utakat.

Ilyenkor történt a húsvét előtti szentgyónás is, mert a katolikus egyház elvárta, hogy hívei évente legalább egyszer gyónjanak és áldozzanak. Erre a családfő külön is ügyelt. A bűnöktől való megtisztulás hozzátartozott a húsvétra való felkészüléshez. Úgy tartották, csak azok méltók a húsvéti szentelt étel elfogyasztására, akik megbánták bűneiket.

– *A nagyhét jeles napjai a nagycsütörtök, a nagypéntek és a nagyszombat...*

– Nagycsütörtök az utolsó vacsora napja, az oltáriszentség szereztetésének ünnepe, Jézus elárulásának és szenvedéseinek kezdete. Ezen a napon elhallgatnak a harangok, és a feltámadási körmenetig kereplővel hívták a híveket a templomba. (Innen származik a jól ismert mondás: a harangok Rómába mentek.) A szlovákoknál a hittanos fiúk például a nagypénteki és nagyszombati szertartások kezdete előtt egy órával kezdtek el kerepelni, amit fél, majd negyed órával később, valamint a szertartás kezdete előtt megismételtek.

Nagypéntek Jézus kereszthalálának emléknapja, a legszigorúbb böjt, a legmélyebb gyász ideje. A templomokban az oltárokat letakarják, a harangok némák, minden Jézus kínszenvedésére és halálára emlékeztet. A pap is fekete ruhában misézik, a hívek pedig gyászruhában mennek a templomba. Jézus szenvedéseinek megjelenítésére, átélésére régen a passiójátékok, nagypénteki misztériumjátékok, körmenetek, különböző népi ájtatosságok adtak alkalmat.

A legszigorúbb böjti előírások erre a napra vonatkoztak. A protestánsok sem ettek ekkor húst. Sok helyen ilyenkor csak egyszer, délben étkeztek. Általában nem ettek főtt ételt sem, és tartózkodtak a jólakástól is. Szokás volt kenyéren és vízen kibőjtölni a nagypénteket. Gyakran készítettek ezen a napon pattogatott kukoricát (*patti, pukkasztott málé, puka málé*), amit általában a kert végében rakott tűzön pattogtattak ki. Úgy tartották, „minél jobban kacagnak a gyerekek, annál jobban pukkan a málé”. Régen a görög katolikusok körében volt szokás, hogy nagypéntektől húsvét vasárnapig, a szentelt ételek hazaviteléig nem ettek semmit. Úgy hitték, ha egész életükben így tesznek, akkor időben megtudják majd, mikor fognak meghalni.

A víz különös jelentőséget kapott ezen a napon, betegséghárító, tisztító, termékenységvarázsló erőt tulajdonítottak neki. A szerbek hajnalban lementek vizet meríteni a patakhoz, hazafelé csalánt szedtek, és azt is a vízbe tették. Az egész család ebben a vízben mosakodott meg odahaza, hogy frissek és erősek legyenek.

Nagyszombaton véget ér a negyvennapos böjt. A délelőtt még a készülődés jegyében telik. Ekkor sütik az ünnepi kalácsot, főzik meg a szentelésre szánt ételeket, festik meg a piros tojásokat.

Vallásos szertartás ezen a napon a tűz és a keresztelvíz szentelése. Ekkor zajlik a leglátványosabb vallási esemény is: a feltámadási körmenet, amely jellegzetesen közép-európai, magyar, osztrák, német katolikus szokás. A körmenetről hazatérő családok, ünnepélyesen elfogyasztották a nagyrészt sonkából és tojásból álló húsvéti vacsorát.

Kiemelkedő nagyszombati szokás volt a sváboknál a tűzszentelés. A reggeli istentiszteleten megszentelték a tüzet és a húsvéti gyertyát, ezzel jelképezve, hogy Jézus Krisztus a világ világossága, aki minden embernek fényt és kegyelmet ajándékoz. Baranyában a szentelt tűzből mindenki hazavitt egy darab faszenet, és május elsejének éjszakáján három keresztet rajzoltak vele az ajtófélfára gonoszúzó céllal, hogy megvédje a ház lakóit a boszorkányoktól.

A svábok is erősen hittek a húsvéti víz, illetve a húsvéti harmat erejében, amely a néphit szerint egészséget, szépséget, erőt és szerencsét biztosít. A forrásból merített húsvéti víz szempanaszok, kiütések és más egyéb betegségek orvoslására is szolgált.

– *A római katolikus templomokban ma ismét buzdítják a híveket, hogy hozzanak a húsvéti ételekből szentelni a húsvétvasárnap reggeli misére. Nemcsak a fiatalok, de a középkorúak is újdonsággként csodálkoznak rá erre a szertartásra, holott régi hagyománya volt, mely átmenetileg sok helyen eltűnt már. Mi a jelentősége az ételszentelésnek, milyen hiedelmek fűződnek hozzá? Hogyan zajlik az egyes felekezeteknél, milyen sajátságok színesítik az egyes nemzetiségeknél? Az ortodox szerbek és románok a húsvét utáni héten emlékeznek elhunytjaikra. Hogyan zajlik ez a „halottak húsvétja”?*

– A húsvéti ételszentelés leglátványosabban a görög katolikusoknál maradt meg, ahol ezt pászka-szentelésnek hívják. Ebben az esetben a pászka nem a zsidók kelesztetlen kenyere jelent, hanem a görög katolikusok ünnepi kalácsát.

A megszentelt húsvéti eledel megvédte a híveket a hosszú böjt, megtartóztatás utáni mértéktelenségtől, rosszullettől. A megszentelendő ételeket, általában tojást, sonkát, bárányt, kalácsot, tormát, sót kosárba rakták és szép szőtt vagy hímzett terítőkkal takarták le. A kosarakat a templomban, a padok mellé, az oltár elé tették, ahol a pap a húsvéti nagymise keretében megszentelte azokat. Az esemény után a lányok és asszonyok siettek, sőt legtöbbször szaladtak hazafelé, mert úgy vélték, aki gyorsan ér haza, a munkában is ügyes lesz. A szentelt ételek maradékát, mivel szentelmények, különleges módon kezelték, nem dobták ki, legfeljebb tűzbe vethették. A hajdúdorogi görög katolikusok a szentelt ételek maradékát elégették, vagy elásták a ház tövébe abban a hitben, hogy megvédi a házat a bajtól, villámcsapástól.

Ezen a napon volt szokásban a *Jézuskeresés*, *Isten-keresés*, a húsvéti határjárás vagy a *zöldágjárás* is.

A korábban gazdag hagyománnyal rendelkező halottak húsvétja ma már leginkább tényleg csak az ortodoxoknál maradt meg. Húsvét után egy héttel, a fehérvasárnapi misét követően a hívek a pap kíséretében kivonultak a temetőbe, ahol a sírokra téstát, kalácsot, festett tojást, bort tettek. A pap imádkozott az elhunytakért, majd megszentelte a kivitt ételeket, amit utána a hívek közösen elfogyasztottak.

– *Húsvét hétfőn sok nő ma leginkább elmenekül a kölnis locsolókodók elől, noha valaha azt tartották szégyennek a lányok, ha nem jött locsoló. Igaz, akkor vízzel teli vödörrel érkeztek a legények. Mit jelentett a locsolás, és milyen más formái ismertek az egyes nemzetiségeknél?*

– A húsvéti locsolás alapja a víz tisztító, termékenységvarázsló erejébe vetett hit volt. Ugyanakkor van egyházi magyarázata is. A locsolás részint a keresztelésre utal, részint pedig arra a legendára, amely szerint a Jézus feltámadását hirdető jeruzsálemi asszonyokat locsolással akarták a zsidók elhallgattatni. Más magyarázat szerint viszont a Jézus sírját őrző katonák öntötték le vízzel a feltámadás hírére vivő asszonyokat.

A locsolóversek számos változata ismert máig is, a mágikus jellegű szövegektől a félnépi rigmusokig.

A locsolással egyenértékű szokás volt a vesszőzés, azaz *sibálás*. Ez a szokás leginkább az Észak-Dunántúlon élő szlovákok körében volt ismert. A korbácsot (*sibát*), fűzfából fonták, amelynek a szlovák néphit mágikus erőt tulajdonított, termékenységgel, megújulással hozta kapcsolatba. A *siba* elkészítéséhez általában kilenc szál vesszőt használtak, nyolcból készült a fonás, a kilencedik a megkötéshez kellett. A *sibálás* közben verset mondtak, miközben minden szótagra ütöttek egyet a leányra. A korbácsolást követően a lányok színes szalagot kötöttek a *siba* végére. A szalag mellé a fiúk tojást, diót, süteményt is kaptak, a legényeket, borral, pálinkával kínálták.

– *A tojás mellett, hogy ősi termékenységszimbólum a keresztény jelképrendszerben a feltámadás, az élet és Krisztus jelképe lett. Egyes nemzetiségeink népi hagyományában milyen játékok, szokások gyűltek a tojás köré?*

– Nagyon népszerűek és országshíres ismertek voltak a húsvéti tojásjátékok. A tojásdobálás, tojásgurítás és a tojások összeütése, összekocintása egyaránt elterjedt. A *tojásgurítás* (*Eierschieben*) a sváboknál is kedvelt szokás volt. A napközben összegyűjtött tojásokat egy dombról legurították, és ha a gurítóé nekiütközött a másikénak, akkor az is az övé lett. Az lett végül a győztes, akinek a legtöbb tojása épen maradt. A *tojás célzás* (*Eierpachsen*) is kedvelt játék volt: a piros tojást a földre tették, és pénzérmével úgy kellett megdobni, hogy az beleálljon a tojásba. Ha sikerült, akkor a tojás a dobót illette; ha nem, akkor annak gazdája nyerte el a pénzt.